

BEIN ADAM LECHAVERO

SHIUR 8 - NEKIMA U'NETIRA

מכון לנדר - חורף תשע"ג

1. וַיִּירָאוּ אַחֵי יוֹסֵף כִּי מֵת אָבִיהֶם וַיֹּאמְרוּ לוֹ יִשְׁטְמֵנוּ יוֹסֵף וְהִשָּׁב לָשִׁיב לָנוּ אֵת כָּל הַרְעָה אֲשֶׁר גָּמְלָנוּ אֹתוֹ

בראשית נ"טו

The brothers were afraid that Yosef would hate them for what they had done to him and would 'pay them back'

2. לוֹ יִשְׁטְמֵנוּ - שְׂמָה יִטּוֹר לָנוּ חֵיבָה, כְּמוֹ וַיִּשְׁטֹם עֲשׂו (ברא' כז:מא) ...

אבן עזרא בראשית פרק נ פסוק טו

The Ibn Ezra explains that they thought that Yosef was still bearing a grudge against them

פשוטו של מקרא

3. יוֹ לֹא־תִשְׁנֵא אֶת־אָחִיךָ בְּלִבְבְּךָ הֹכַח תּוֹכִיחַ אֶת־עַמִּיתְךָ וְלֹא־תִשָּׂא עָלָיו חֲטָא: יח לֹא־תִקַּם וְלֹא־תִטּוֹר אֶת־בְּנֵי עַמֶּךָ וְאֶהְבֵּתָ לְרֵעֶךָ כְּמוֹד אֲנִי ה'

ויקרא יט:יז-יח

Five mitzvot are contained in pesukim 17 and 18 - (a) not to hate a fellow Jew; (b) to give tochacha; (c) not to bear a grudge; or (d) take revenge; and (e) to love other Jews

4. והנכון בעיני, כי הוכח תוכיח, כמו והוכיח אברהם את אבימלך (בראשית כא:כה). ויאמר הכתוב, אל תשנא את אחיך בלבבך בעשותו לך שלא כרצונך, אבל תוכיחנו - מדוע ככה עשית עמדי, ולא תשא עליו חטא לכסות שנאתו בלבך ולא תגיד לו, כי בהוכיחך אותו יתנצל לך, או ישוב ויתודה על חטאו ותכפר לו. ואחרי כן יזהיר שלא תנקום ממנו ולא תטור בלבבך מה שעשה לך, כי יתכן שלא ישנא אותו אבל יזכור החטא בלבו, ולפיכך יזהירו שימחה פשע אחיו וחטאתו מלבו. ואחרי כן יצוה שיאהב לו כמוהו

רמב"ן ויקרא יט:יז

Ramban explains the order of the pesukim - the Torah is teaching us how to deal with disputes. If someone upsets you, don't bottle up hatred inside you. Let them know that you are upset. That way you will not come to bear a lingering resentment towards them and maybe to take revenge. Rather, you can restore your relationship and eventually even come to love them

5. לא תקם - אמר לו השאילני מגלך. אמר לו לאו. למחר אמר לו השאילני קרדומך. אמר לו איני משאילך כדרך שלא השאלתני, זו היא נקימה. ואיזו היא נטירה, אמר לו השאילני קרדומך. אמר לו לאו. למחר אמר לו השאילני מגלך. אמר לו הן לאיני כמותך, שלא השאלתני. זו היא נטירה, שנטר האיבה בלבו אף על פי שאינו נוקם:

רש"י ויקרא יט:יח

Rashi explains the nature of 'nekima' - taking revenge on someone who behaved badly to us, and 'netira' - bearing an ongoing grudge. Note that the order in which the items are listed in the two parts of the explanation are switched. First scythe, axe and then axe, scythe. Some mefarshim want to suggest that this is in fact one continuous story in 3 parts:- (i) A asks B to lend him his scythe but B refuses; (ii) B then asks A for his axe and A refuses, thus taking revenge; (iii) A then again asks B to lend him the scythe and (in spite of the fact that A just took revenge on him!) B now agrees but bears a grudge. This is STILL prohibited!

6. עבירות שאדם מורגל בהם כגון אלו שלא להשאל כליו שכמעט רוב העולם נכשל בהם

ט"ז יורה דעה סימן רכ"ט ק"ג

The Taz mentions in a different context that the issur of taking revenge is one that almost every person transgresses

מהות המוצה

7. גם השנאה והנקימה קשה מאד לשימלט ממנה לב הותל אשר לבני האדם, כי האדם מרגיש מאד בעלבונותיו ומצטער צער גדול, והנקמה לו מתוקה מדבש, כי היא מנוחתו לבדה. על כן לשיהיה בכחו לעזוב מה שטבעו מכריח אותו ויעבור על מדותיו, ולא ישנא מי שהעיר בו השנאה, ולא יקום ממנו בהזדמן לו שיוכל להנקם, ולא יטור לו, אלא את הכל ישכח ויסיר מלבו כאילו לא היה - חזק ואמיץ הוא. והוא קל רק למלאכי השרת שאין ביניהם המדות הללו, לא אל שוכני בתי חומר אשר בעפר יסודם. אמנם גזרת מלך היא, והמקראות גלויים באר היטב, אינם צריכים פירוש, (ויקרא יט): לא תשנא את אחיך בלבבך, לא תקום ולא תטור את בני עמך (שם)

ספר מסילת ישרים פרק יא

Mesilat Yesharim explains that the emotional demands of this mitzvah are almost super-human! Nevertheless, the mitzvah is a 'gezeirat hakativ' - a decree from Above to gain mastery over even the strongest emotions. Other mefarshim however seek to give practical guidance as to how to succeed in this mitzvah

8. הלכה ז: הנוקם מחבירו עובר בלא תעשה שנאמר לא תקום, ואע"פ שאינו לוקה עליו דעה רעה היא עד מאד, אלא ראוי לו לאדם להיות מעביר על מדותיו על כל דברי העולם שהכל אצל המבינים דברי הבל והבאי ואינן כדי לנקום עליהם. הלכה ח: אלא ימחה הדבר מלבו ולא יטרנו, שכל זמן שהוא נטר את הדבר וזוכרו שמא יבא לנקום, לפיכך הקפידה תורה על הנטירה עד שימחה העון מלבו ולא יזכרו כלל, וזו היא הדעה הנכונה שאפשר שיתקיים בה יישוב הארץ¹ ומשאם ומתנס של בני אדם זה עם זה

רמב"ם הלכות דעות פרק ז

Rambam tells us that the essence of the mitzvah is not to get upset with the nonsense and stupidity that one sometimes faces in this world but to rise above it. He also makes clear that the mitzvah no to bear a grudge is in case one comes to take revenge. This is an interesting example of a 'geder min haTorah' - where a mitzvah in the Torah itself seems to be designed to keep us away from a different aveira². Compare - 'lo tikrevu', 'bal yirah/bal yimatze', 'bishul basar vechalav', 'lo tachmod/lo titaveh', the Nazir not eating grapes in case he comes to drink wine

9. משרשי המצוה, שידע האדם ויתן אל לבו כי כל אשר יקרהו מטוב עד רע, הוא סיבה שתבוא עליו מאת השם ברוך הוא, ומיד האדם מיד איש אחיו לא יהיה דבר בלתי רצון השם ברוך הוא, על כן כשיצער או יכאיבהו אדם ידע בנפשו כי עוונותיו גרמו והשם יתברך גזר עליו בכך, ולא ישית מחשבותיו לנקום ממנו כי הוא אינו סיבת רעתו, כי העוון הוא המסבב, וכמו שאמר דוד עליו השלום (שמואל ב' ט:יא) הניחו לו ויקלל כי אמר לו השם יתברך - תלה הענין בחטאו ולא בשמעיו בן גרא

ספר החינוך מצוה רמא

The Chinuch explains that one of the purposes of the mitzvah is to make us focus on the reality that 'bad' things happen to us not because people decide to harm us but because G-d is sending us a message in the form of a 'nisayon'. Our focus when faced with such tests from Shamayim should not be to hate the 'messenger' but to consider what we may have done to need the test and how we are meant to react so as to improve ourselves and grow through the experience

10. ואתה, בן אדם, עיין על עצמך, והתרחק מן האכזריות, אך תרחם על עניים ואביונים, ויהיו עניים בני ביתך. "ונתן לך רחמים ורחמך והרבך" (דברים יג יח) - כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים (שבת קנא ב). לכן אל תסלק מעליך הרחמים, אך הישמר ממידת אכזריות והיזהר מן הנקמה היוצאת מן האכזריות. אך אם תרצה להינקם מאויבך, תוסיף מעלות טובות ותלך בדרכי ישרים, ובזה תינקם משונאך, כי הוא מצטער על מידתך הטובה ועל שמך הטוב, ויתאבל בשמעו שמעך הטוב. אבל אם תעשה מעשים מכוערים, אז ישמח שונאך על קלונך וחרפתך, והנה הוא מתנקם בך:

ספר ארחות צדיקים שער האכזריות

Sefer Orhot Tzaddikim stresses that taking revenge is a symptom of the cruelty in each of us. If someone harms us their ultimate success lies in seeing us sink to their level and give in to our yetzer harah by getting back at them. The real way to respond to those that harm us is to shock them by showering them with our goodness and kindness

11. כתיב לא תקום ולא תטור את בני עמך. היך עביד! הוה מקטע קופד ומחת סכינא לידוי. תחזור ותמחי לידיה!!

תלמוד ירשלמי נדרים פרק ט' הלכה ד'

The Yerushalmi compares taking revenge against another Jew to a person who accidentally cuts their hand when chopping meat. Would they then stab the other hand to pay it back for the wound it caused!?

1. Note that the Mahari Chagiz in the *Tzror Hachaim* relates this specifically to *Yishuv Eretz Yisrael* and the need to rise above petty personal bickering in order to create a society free of *sinat chinam*!
2. Interestingly, Rav Kook in *Mitzvat Ra'ayah* (p.96) learns the logic in the other direction. The mitzvah not to take revenge is a *geder* against developing negative emotions towards others and thereby bearing a grudge.

נקמת ה'

12. שאין העונש הבא מהש"י על בני אדם מכוון לעצמו, אבל להישיר אותם, או להגן אחרים שלא ילמדו ממעשיהם. כי העונש מצד עצמו אינו דבר משובת, שאלו היה כן לא הזהירה התורה עליו, כמו שכתוב. לא תקום ולא תטור את בני עמך. כי התורה לא תמנע הפעולות הטובות אבל תצוה בעשייתם, ומאשר מנעה הנקמה אנו יכולים ללמוד שאינה משובחת מצד עצמה. ומה שיתואר הש"י עליה באמרו אל קנא ונקם (נחום א:ב) איננו מתואר בה מצד הנקמה בעצמה, אבל מצד הטוב הנמשך ממנה. ... ולכן כל מה שיעניש הש"י האדם בעולם הזה הוא על זה הדרך, אם להישיר החוטה בעצמו שישבו מדרכו הרעה, ואם אינו מקבל הישרה לישר אחרים שלא יהיו רעים כמוהו. אבל עונשי העולם הבא אי אפשר שיהיה זה, כפי זה הצד, כי הנפש לא תקבל עוד שם הישרה אחרת, אבל על הענין שהיתה כשנפרדה מהגוף תשאר לעולם. וכן אי אפשר שיהיה המכוון בעונש ההוא להישיר אחרים, כי העונש ההוא נעלם לגמרי מבני העולם הזה, ואינו נראה להם כלל, ואם כן אחר שאין העונש דבר טוב אצל השוי ומכוון בעצמו. נצטרך לומר, כי העונשים ההם ענין טבעי, משיגים לנפש מצד עצמותה כאשר הרבתה אשמה בעולם הזה. כי כאשר אי אפשר שיכרית איש עצב אחד מעצבו ולא יכאב, כן אי אפשר שאיון ממנו ימרוד בהש"י וימות במרדו ולא ישיגנו העונש ההוא, זהו הנראה בעונשי העולם הבא הנצחיים. אבל בעונשים הזמניים, כאותם שהזכירו רז"ל יורדין לגיהנם ומצפצפין ועולין, או יורדים לגיהנם ונדונים שם י"ב חודש, נראה שיתקבצו שני דברים. האחד, שיהיה דבר טבעי לנפש על הדרך שכתבנו והשני, שאותו הצער יביא הנפש לתכלית טוב, שתזכך שם, כדי שתוכל להיות נהנית מזיו השכינה

דרשות הר"ן, דרשה י'

If nekama is bad, how can G-d ever punish people for doing wrong? The Ran answers that punishment is not 'revenge' but is one of the following:- (i) to help a person to correct his ways - thus positive; (ii) if the person is unwilling to correct his ways, to demonstrate to others (iii) in olam habah, there is no 'reward' or 'punishment', simply a direct consequence of our actions in this world; (iv) gehenom is like (iii) and is also positive and corrective for the neshama

גדר של נקמה

Bearing a grudge is clearly an aveira which takes place in the mind. But when it comes to revenge, there are potential expressions. How much revenge must be taken to transgress the Torah commandment?

13. יא לא תגנבו ולא תכחשו ולא תשקרו איש בעמיתו: יב ולא תשבעו בשמי לשקר וחללת את שם אלקיך אני ה': יג לא תעשק את רעהך ולא תגזל לא תלוי פעלת שכיר אתך עד בקר: טו לא תעשן עול במשפט לא תשא פני דול ולא תהדר פני גדול בצדק תשפט עמיתך: טז לא תלך רכיל בעמיתך לא תעמד על דם רעהך אני ה': יז לא תשנא את אחיך בלבבך הוכח תוכיח את עמיתך ולא תשא עליו חטא: יח לא תקום ולא תטור את בני עמך ואהבת רעהך כמוך אני ה':

ויקרא יט:א-יח

The issurim of nekima and netira appear in a context of other verse dealing with monetary issues - stealing, court procedure, oaths, robbery, paying workers on time etc.

14. ואמר רבי יוחנן משום רבי שמעון בן יהוצדק: כל תלמיד חכם אינו נוקם ונוטר כנחש - אינו תלמיד חכם. - והכתיב לא תקום ולא תטור! - ההוא בממון הוא דכתיב דתניא: איזו היא נקימה ואיזו היא נטירה? נקימה, אמר לו: השאילני מגלך וצערא דגופא לא? והא תניא: הנעלבין ואינן עולבין, שומעין חרפתן ואינן משיבין, עושין מאהבה ושמתין ביסורין - עליהן הכתוב אומר (שופטים ה') ואהבנו כצאת השמש בגברתנו! לעולם דנקיט ליה בליביה. והאמר רבא: כל המעביר על מדותיו מעבירין לו על כל פשעיו! - דמפייסו ליה ומפייס

יומא כב:

The Gemara states that the issurim of nekima and netira apply only to monetary issues i.e. when someone damages you financially you must not take revenge or bear a grudge. But if someone hurts your feelings, it seems from this gemara that there is no specific issur of nekima or netira. However, the gemara goes on to make it very clear that a person must always be forgiving even in personal grievances but a talmid chacham is allowed to keep the matter in his mind until the person apologizes.

In summary:- (i) in financial grievances there is an issurim of nekima for all people (ii) even in non financial matters a person should forgive and put it out of his mind entirely even if the other person has not apologized. But, a talmid chacham is allowed to keep the matter in his mind until the other person apologizes (see below)

N.B. to take any kind of revenge or bear a grudge will involve other Torah prohibitions e.g. 'ahavat reim' and 'vehalachta bidraichav'

There is a machloket in the Rishonim as to whether the halacha is indeed that the issur of Nekima is only formally transgressed in monetary issues. The Smag, Smak, Yereim, Meiri and Rabbeinu Yona all rule like the apparent conclusion of the Gemara that the issur relates only to monetary matters³. However, the Rambam and the Chinuch make no reference to this distinction and indicate that the issur applies even in areas of emotional hurt

15. הנוקם מחבירו עובר בל"ת שנאמר לא תקום ולא תטור כיצד אמר לו השאילני קרדומך לאו דוקא שאלת כלים דהא לאו כלים כתיב בקרא אלא אפילו שאר ממון דלאו כלים ניהו. למדנו שמוזהרים ישראל שלא למנוע לעשות צדקה וגמ"ח בממון בשביל שלא עשה הוא עמו

משנה ברורה סימן קנו ס"ק ד

The Mishna Berura appears to rule like most Rishonim, that the issur of nekama applies specifically to monetary issues

16. היוצא מדברינו אם ציערו צערא דגופא מחלוקת בין הראשונים אם מותר מן התורה לנקום ממנו. וספיקא דאוריתא לחומרא. אבל אם העולה שיש לו עליו הוא עבור עניי ממון לכולי עלמא אסור לנקום ממנו בכל גוונא

ס' חפץ חיים לאוין ח-ט באר מים חיים

The Chafetz Chaim rules that, even though most Rishonim hold that the issur of nekama is only with monetary matters, since there is a machloket, one must be strict in a safek deoraita

נקמה של תלמידי חכמים

17. אע"פ שיש רשות לחכם לנדות לכבודו אינו שבח לתלמיד חכם להנהיג עצמו בדבר זה אלא מעלים אזניו מדברי עם הארץ ולא ישית לבו להן כענין שאמר שלמה בחכמתו גם לכל הדברים אשר ידברו אל תתן לבך, וכן היה דרך חסידים הראשונים שומעים חרפתם ואינן משיבין ולא עוד אלא שמוחלים למחרף וסולחים לו, וחכמים גדולים היו משתבחים במעשיהם הנאים ואומרים שמעולם לא נידו אדם ולא חריומוהו לכבודו, וזו היא דרכם של תלמידי חכמים שראוי לילך בה, במה דברים אמורים כשבזהו או חרפהו בסתר אבל תלמיד חכם שבזהו או חרפו אדם בפרהסיא אסור לו למחול על כבודו ואם מחל נענש שזה בזיון תורה אלא נוקם ונוטר הדבר כנחש עד שיבקש ממנו מחילה ויסלח לו

רמב"ם הלכות תלמוד תורה פרק ז הלכה יג

The Rambam explains why a talmid chacham is treated differently in these halachot (see above). If a talmid chacham is insulted privately, he must be forgiving but if he humiliated or insulted in public, he may not just let it pass since the honour of the Torah itself has been attacked. He may not therefore forgive unless he receives an apology

נקמה או הגנה עצמית?

18. ואולם לפי הדומה, אין במשמע שאם בא ישראל אחד והתחיל והרשיע לצער חבירו בדברים הרעים שלא יענהו השומע, שאי אפשר להיות האדם כאבן שאין לה הופכים, ועוד שיהיה בשתיקתו כמודה על החירופין, ובאמת לא תצוה התורה להיות האדם כאבן שותק למחרפיו כמו למברכיו, אבל תצוה אותנו שנתרחק מן המדה הזאת, ושלא נתחיל להתקוטט ולחרף בני אדם ואולם יש כת מבני אדם שעולה חסידותם כל כך שלא ירצו להכניס עצמם בהוראה זו להשיב חורפיהם דבר, פן יגבר עליהם הכעס ויתפשטו בענין יותר מדי, ועליהם אמרו זכרונם לברכה (שבת פח:) הנעלבין ואינם עולבין, שומעין חרפתם ואינם משיבין, עליהם הכתוב אומר (שופטים ה:לא) ואוהביו כצאת השמש בגבורתו

ספר החינוך מצוה שלח

19. וסברא נכונה היא, דבעת מעשה החירוף אי-אפשר בטבע האדם להיות כאבן שאין לה הופכין. אם לא מי שברכו ה' במדות קדושות וכמו שכתב החינוך ע"ש. אבל אחר-כך שכבר נח רוגזו, אסרה תורה להעיר רוחו ולנקום ממנו, ואפילו רק לנטור השנאה בלב אסור, אלא בהרחב זמן מעט צריך לשכוח הדבר מלבו

ס' חפץ חיים לאוין ח-ט באר מים חיים

Reacting to an immediate insult is not part of the prohibition

3. Rav Kook actually suggests that, according to these poskim, the Torah restricts the issur to monetary issues as a 'concession' to human weakness; it is simply impossible for people to resist the urge to bear grudges against others on personal matters - see *Mitzvat Ra'ayah* p.98